

NEMZETGAZDASÁGI TRAUMÁK: DIAGNOSZTIKA ÉS TERÁPIA

– adalékok a gazdaságstratégiai műhelymunkákhoz –

Kozma Ferenc

a közgazdaságtudomány doktora, egy. t., BKÁE

*Nem volna gyenge föld, ha nem
volnának ostoba gazdák*
(néhai nagyapám bölcs mondása)

1. Fogalmak, alapfolyamat

Nemzetgazdasági traumának nevezem azokat a fejlődésbeni visszaeséseket, amelyeknek a további fejlődés feltételeire stratégiai horderejű hatása lehet. A *trauma* kifejezés nem azonos a *válsággal* – noha minden válság természetesen egyben trauma is. A visszaesés rendszerint a nemzetgazdasági teljesítményben (GDP) vagy/és a nemzeti vagyonban mutatkozik, kísérőjelenségei (esetleg kiváltó okai) között fontos a külgazdasági egyensúly nagymértékű megbomlása, valamint a lakosság életfeltételeinek akkora romlása, amely veszélyezteti a nemzeti munkaerő bővített újratermelését. A trauma által okozott kár egy része a tényleges pusztulás (P), a másik része az elmaradt előrejutás (1.1. ábra). *Pusztulásnak* nevezem, holott – legalábbis a folyó jövedelemképződés tekintetében ugyan csak elmaradt, meg nem termelt értékekről van szó. Én ezt is *pusztulásnak* fogom fel – a tétlenséggel elvesztegetett idő és energia ui. csak a jövőbeni energiakifejtés rovására vagy túlzott erőfeszítéssel pótolható (1.3. ábra). A másik része a *be nem következett továbbfejlődés* (E). A tényleges veszteség e kettő összege: $T_1 = P + E$

A *helyreállítási periódust* követően¹ a gazdaság jövedelemtermelésének egy része egészen addig a pusztulás és elmaradt jövedelemképződés pótlására fordítódik, míg az nem kompenzálja a közben kamatos kamattal (κ') megnövekedett veszteséget (T_2): $T_2 = T_1 \cdot \kappa'$

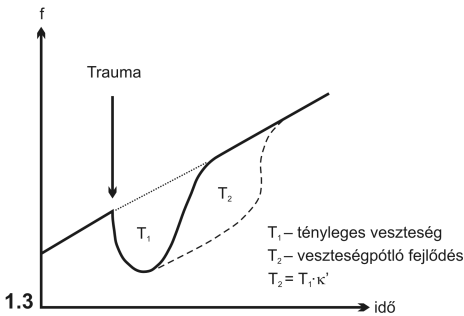
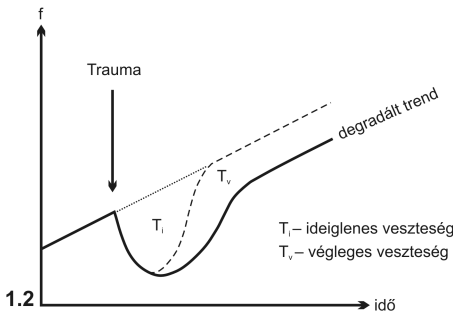
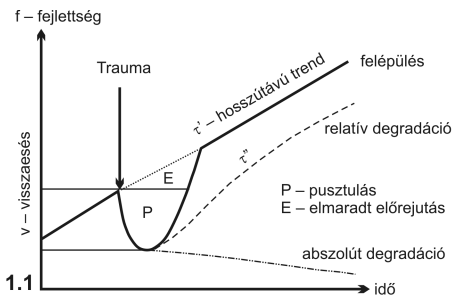
(A ' T ' jelölés arra utal, hogy a veszteségek mértékét a görbék közötti területek nagysága jellemzi!)

Végül, a trauma maradandó alakváltozásokat is okozhat a fejlődésben: lepusztulnak az emberi vagy tárgyi termelőerők, demoralizálódik a társadalom, tartós pozícióvesztéség keletkezhet az ország nemzetközi piaci pozícióiban stb. Ez esetben az újra felvett fejlődési trend az eredeti alá csúszik: *degradálódik*. A trauma által előidézett ideiglenes veszteség (T_1) mellett igen tartósnak (*véglegesnek*) ítéltető fejlődési lemaradás következik be (T_v) (1.2. ábra). Ha a fejlődés *egy lépcsőfokkal lejjebb* ismét felveszi az eredeti trend meredekségét, úgy *relatív degradációról* beszélhetünk. Ha ellenben a trauma visszaesését a korábbinál lanyhább fejlődés követi: az újjáépítési periódus elhúzódik, az újra felvett fejlődési trend lanyhább az elveszítetténel, abszolút degradációval állunk szemben. Ennek végletes formáját illusztrálja az 1.1. ábra.

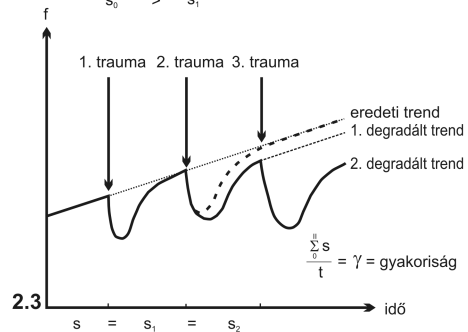
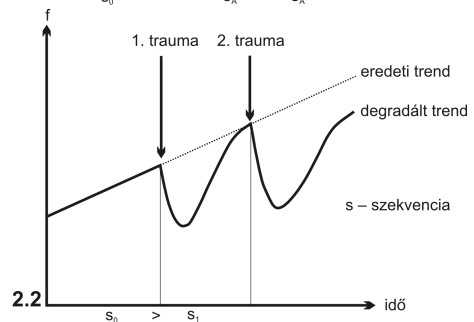
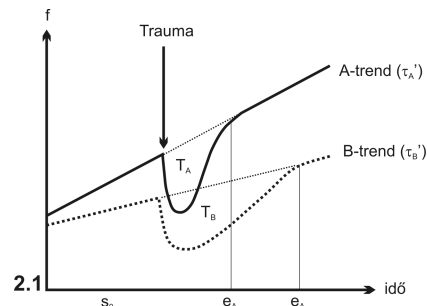
¹ Jánossy Ferenc kifejezése, *A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok* (1966) című művében használja.

A 2. ábra folytatja a gondolatmenetet. A 2.1. részábrára azt illusztrálja, hogy az eleve nagyobb lendületben lévő (meredekebb trendvonalal rendelkező) gazdaságok (t') – több felgyülemlett energiával rendelkezvén – a trauma elszenvedését gyorsabban tudják eliminálni, mint a lanyhábban fejlődők (t''). Az ábrán a két gazdaságot ért trauma azonos „erejű”, a dinamikusabb gazdaság mégis hamarabb éri el eredeti trendvonalát (e_A), mint a lanyhább (e_B). Az ábrán sejtettem, hogy eset-

leg a trendvonal meredeksége is csorbát szenvedhet – ez azonban nem feltétlenül következik be: csak akkor, ha valami belső vagy külső körülmény a traumával egy időben gyengíti a gyengébb gazdaság ellenállóképességét. Az mindenesetre kiolvasható a sémából, hogy ugyanazon erejű csapás az erőtlenebbül fejlődő gazdaságnak nagyobb kárt okoz, mint a dinamikusnak – főként az újjáépítési időszak elhúzódása miatt: $T_B > T_A$. „A szegény embert még az ág is húzza.”

1. ábra • Alapfogalmak I.

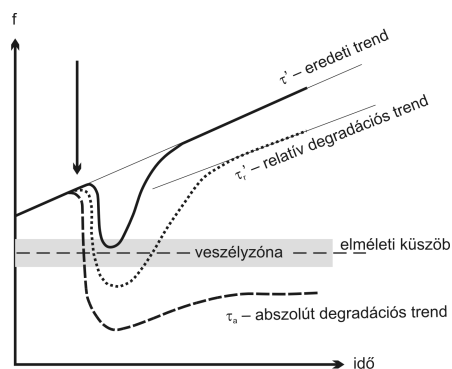
2. ábra • Alapfogalmak II.

A 2.2. részára egy másik összefüggésre hívja fel a figyelmet: az egymást követő traumák időbeni sűrűsödésének veszélyes voltára. Ha ugyanis a következő (az ábrán 2.) trauma hamarabb lép fel, mint az előző (lerövidül a szekvenciája: $s_1 < s_0$), a gazdaságnak kevesebb ideje jut az erőgyűjtésre. Így egy következő – az előzőnél akár nem is súlyosabb – trauma nagyobb roncsolást visz véghez az ország fejlődését elősegítő tényezőkben, ezért a trendvonal az újjáépítést követően az eredeti alá csúszhat (degradálódik). Amíg a fejlődés meredeksége részben az adott gazdaság alanyainak dinamizmusától függ (vállalatok, gazdaságpolitika), addig a szekvencia rövidüléséért már elég nagy mértékben a „Sors” felelős: természeti csapások, háborúk, a világ gazdaság turbulenciái, a külpiacok ellehetetlenülése mind olyan tényezők, amelyek nem periodikus ütemességgel jelentkeznek a nemzetgazdaság életében. Ha sűrűsödnek – akadályozzák a nemzeti fejlődési energiák működését.

Végül a 2.3 részára azt a jelenséget illusztrálja, amikor „a baj nem jár egyedül” – a gazdaságnak egy sorozatnyi traumát kell elszenvednie – akár egyenlő időközökben is ($s_0 = s_1 = s_2 = \dots = s_n$). Ezt – magától értetődően – *gyakoriságnak* (g) nevezem, és az egy stratégiai időszak alatt bekövetkező traumák, valamint az időszak hossza hányadosaként értelmezem:

$$\gamma = \frac{\sum_0^n s}{t}$$

A 2.3 ábrán a 2. trauma nyomán két lehetőség van jelezve: a pontozott vonal esetében a trauma nagysága azonos az 1. traumáéval, és a gazdaság vissza tud sorolni az eredeti trendre – ha késéssel is. A második esetben a második trauma mértéke meghaladja az előzőt: ez maradandó deformációt hoz létre a fejlődési trendben, noha nem túlzottat. A harmadik trauma

3. ábra • Maradandó torzulás küszöbe

már jelentősen degradálja a gazdaság fejlődési lehetőségeit: ennek egyik oka a trauma nagysága, a másik pedig a gazdaság *kifáradtsága* a két előző trauma elviselésének következményeképpen.²

Az eddigiek során is fel-felbukkant a gondolat, miszerint a gazdaság regenerálódási és továbbfejlődési képessége térben és időben igen eltérő lehet. Más-más fejlettségi szintű termelésitényező-garnitúrával, gazdaságpolitikai kultúrával bíró gazdaságok azonos traumát más-más módon viselnek el. Egy adott gazdaság másképpen viseli el a traumát virágzás, illetve dekonjunkturális mélypont esetén, fejlődési energiákkal feltöltött vagy éppen leapadt állapotban.³

Ez óhatatlanul a határértékek felé fordítja a figyelmünket. Nem nagyon lehet számszerűségeket megfogni (legfeljebb modellekben, amelyek viszont olyannyira kénytelenek egyszerűsödni, hogy a gazdaságpolitikai gyakorlatban alig lehet őket használni!), de az életfolyamatok során

² Vagyis ezen az ábrán jelenik meg az a magától értetődő igazság is, miszerint a nagyobb trauma nagyobb megérzködtetést okoz!

³ A háborúnak is van hasonló szabálya: egy előrenyomuló csapategységnek egy bizonyos ponton meg kell állnia és védelemre berendezkednie, különben alkalmatlanná válik arra, hogy elszenvedje az ellenfél esetleges ellentámadását.

elég biztosan kitapinthatók azok a küszöbök, amelyek a gazdaságstratégia szempontjából sorsdöntők lehetnek. Ne *pontok-ravagy vonalakra* tessék gondolni, hanem *sávokra*. Ilyen közelítésben a gyakorlott és nagy kapcsolóképeségű gazdaságpolitikus (műhely) elég nagy biztonsággal kitapinthatja a cselekvési optimum vagy az elviselhetetlen veszély zónáit (4. ábra).

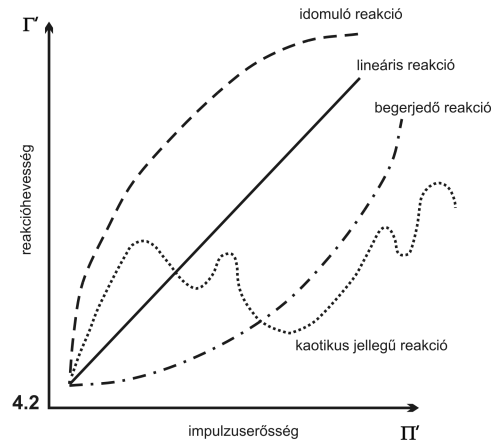
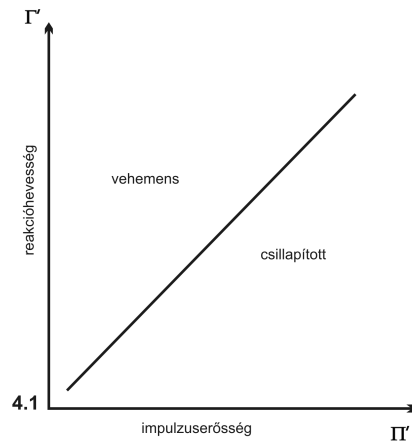
Hasonló küszöbérték érzékelhető a szekvencia-hossz és a gyakoriság idejében. Kitapintható az a minimális traumakövető *követési távolság*, amely még nem meríti túl vagy zavarja össze a traumát elszennvedő gazdaság energiáit, s így lehetőséget ad az eredeti trendvonalra való visszatanavigálásra. Továbbá az is kitapintható, hogy az egyenként küszöbérték alatti traumákból mennyit tud egy 15-24 éves időszak alatt a gazdaság maradandó károsodással elviselni. (Ezek is ábrázolhatók volnának grafikusán, engedtessek el nekem olyan diagramok felrajzolása, amelyek nem feltétlenül szükségesek a jelenleg megértéséhez!)

2. Nemzetközi és hazai eredetű traumakeltő tényezők

Minél intenzívebb egy nemzetgazdaság bekapcsolódása a nemzetközi áru-, tőke- és termelésítényező- valamint információ-áramlásba, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a nemzetközi piacokon fellépő turbulenciák meg fogják rázni az adott gazdaságot. Minél stabilabb és dinamikusabb az adott nemzetgazdaság, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy ez a trauma az irreverzibilis torzulásokat okozó küszöb alatt marad. Az egyik erő tehát a világpiacon függés mértéke, a másik pedig a nemzetgazdaság fajlagos teljesítőképességének színvonala. A trauma által okozott kár tehát egyenesen függ a gazdaság nyitottságától és fordított arányban áll a nemzetközi piaci attraktivitásával:

$$T = f \left(\frac{e', i', k'}{v', j'} \right)$$

(ahol a T a trauma által okozott, előre becsülhető vagy konstataálható kár nagyságát jelenti, az e' a GDP exporthányadát, az i' a nemzeti felhasználás importhányadát, a k' a nemzetközi tőke- és jövedelemtranszferrek egyenlegének arányát az éves nemzeti megtakarításhoz, a v' a nemzeti vagyon, a j' pedig a GDP egy lakosra jutó nagyságát.)

4. ábra • A traumaérzékenység foka és a reakciógörbe

A nemzetközi piaci hatások alapvetően négy tényezőben foglalhatók össze:

(a) az áruipiaci elhelyezési és értékesítési lehetőségek volumene, valamint biztonságának konstatalható vagy előre becsülhető változása:

$$q'_w = \frac{dq_{w,n}}{dq_{w,(n-1)}}$$

(vagyis elméletileg a tárgyidőszak és bázisidőszak áruáramainak differenciálhányadosa, gyakorlatilag a láncindexe);

(b) fejlődési források (tőkék, termelési tényezők) bevonási lehetőségeinek változása:

$$q'_c = \frac{dq_{c,n}}{dq_{c,(n-1)}}$$

(c) az árukereskedelem cserearányainak változása:

$$p' = \frac{dp_n}{dp_{(n-1)}}$$

(d) a nemzetközi jövedelemáramlási viszonyok változása:

$$j' = \frac{d(j_{im} \pm j_{ex})_n}{d(j_{im} \pm j_{ex})_{(n-1)}}$$

Összességében:

$$\Pi' = Q_w \cdot q'_w - Q_c \cdot q'_c \cdot P \cdot p' \cdot J \cdot j' \approx 1$$

(ahol a nagybetűvel jelzett szorzók – súlyok, vagyis

$$Q_w + Q_c + P + J = 1.)$$

Ha a számított, becsült vagy előrejelzett Π' értéke meghaladja az 1-et, a nemzetközi közeg *immunizál* – vagyis hozzásegít ahhoz, hogy az esetleg jelentkező trauma kikerülhető vagy legalábbis enyhíthető legyen. Ellenkező esetben a külgazdasági közeg/pozíció növeli a gazdaság traumára való hajlandóságát.

Stratégiai előrejelzéskor számolni tanácsos a traumát okozó piaci változás erejé-

nek, szekvenciájának és gyakoriságának kockázataival is:

$$\Pi' = Q_w q'_w p'_w \cdot Q_c q'_c p'_c \cdot P \cdot p' p_p \cdot J \cdot j' \cdot r_j \approx 1$$

(ahol a p -k annak valószínűségét jelzik, hogy az esetleg bekövetkező traumatikus hatások átlépik-e az elviselhetőség határát (0,5), illetve eléri-e az abszolút degardációt okozó erősséget (1,0). A r -k szorzata minél közelebb van az 1-hez, annál rózsásabbak a kilátások.)

A hazai traumatikus tényezők közül ugyancsak négyet érdemes részletesebb elemzés alá venni:

(a) a nemzeti értéktermelő teljesítmény (GDP, a képletben Y -nal jelölve) mérhető vagy remélhető változása:

$$Y' = \frac{dY_n}{dY_{(n-1)}}$$

(b) illetve ennek hatékonysági vonatkozásai:

$$Y'' = \frac{dY_n}{d(C,L,Im,Ex)_{(n)}} \cdot \frac{d(C,L,Im,Ex)_{(n-1)}}{dY_{n-1}}$$

(ahol az Y'' a folyó jövedelemtermelés hatékonyságát jelenti, a C az állóteke növekedését, az L a munkaerő értékváltozásait, az Im az importot és az Ex az exportot. Vagyis az Y'' – összetett hatékonysági mérőszám, a teljesítménynek a különböző tényezők változásaira való érzékenységét reprezentálja);

(c) a humán tőke értékében bekövetkezett változások:

$$H' = \frac{d(ké,kr,ku)_n}{d(ké,kr,ku)_{(n-1)}}$$

(ahol a 'ké' a képzettségi szintet, a 'kr' a kreativitás fokát, a 'ku' az emberi magatartásformák kulturáltságát jelzi: mondanom sem kell, hogy ezek csak megbecsülhetők, számszerűsíteni alig lehet őket);

(d) a gazdaság finanszírozási játéktere, vagyis a trend tartásához elengedhetetlen fejlesztések finanszírozhatósági foka, ami a tényleges és a megkövetelt beruházások hányadosa, illetve ennek változási tendenciája:

$$\varphi' = \frac{i_{\text{tényleg}}}{i_{\text{szüks}}}$$

(ahol az i a beruházást jelenti);

$$F' = \frac{d\varphi'_{n-1}}{d\varphi'_{n-1}}$$

Ezek értékei egyenként meghaladhatják az 1-et – és akkor előrehajtó, „immunizáló” szerepük van, vagy nem érik azt el, ebben az esetben a gazdaság gyengeségét jelzik. Lehet összesíteni is:

$$\Gamma' = y_1 Y' \cdot \rho_{y_1} \cdot y_2 Y'' \cdot \rho_{y_2} \cdot h \cdot H' \cdot \rho_n \cdot f \cdot F' \cdot \rho_f \gtrsim 1$$

(ahol a kisbetűk a súlyokat jelentik ($y_1 + y_2 + h + f = 1$), a r -k pedig a kockázatokat);

Amennyiben a G meghaladja az 1-et, a hazai gazdasági feltételek könnyíteni fogják egy esetleg elszenvendő trauma túlélését. Ellenkező esetben az ország traumaérzékenysége magas.

3. Trauma-impulzusnagyság és nemzetgazdasági reakció-hevesség

A traumát okozó – jelen vizsgálatomban külső – tényező nem önmagában érdekes a gazdaságstratégia számára, hanem csak annak függvényében, hogy a nemzetgazdaság milyen erősen reagál rá. Vagyis az érzékelendő és számításba veendő a *fajlagos reakcióhevesség*:⁴

$$\rho' = \frac{\Gamma'}{\Pi'}$$

⁴ A flegmatikus embernek szídhatom a felmenőit; csak legyint rá. A szangvinikusra görbe szemmel nézek – és máris bicskát ránt.

ami elvileg (amennyiben számszerűsíthető) kifejezi azt, hogy a nemzetközi feltételrendszerben bekövetkező elemi elmozdulás milyen elmozdulást vált ki a nemzetgazdaság működési feltételeiben.

A dolog fordítva is igaz: a belső feltételváltozások visszahatnak a gazdaság nemzetközi pozícióira. Ezt a P' reciproka reprezentálhatja egy, a P' mérése utáni időszakban.

A külső-belső hatások folyamatos visszacsatolásai hullámmozgást eredményeznek a gazdaság fejlődési feltételeiben. Ez végső soron kiformálja a gazdaság reakció-típusát az öt ért hatásokra. Ez vagy *vehemens* – ilyenkor a nemzetgazdaság kis traumakeltő impulzusokra is erősen reagál, vagy *csillapított*, vagyis – pesties kifejezéssel élve – a gazdaság „bírja a rázást”. (4. 1. ábra)

Az impulzusok, eredetüket és jellegüket tekintve sokfélék és rendszerint összetettek. A legfontosabbjait az előző fejezetben vázoltam. Itt csak arra mutatok rá, milyen irányban befolyásolják a gazdaság működését:

Független (külső) hatások

kedvező esetben kedvezőtlen esetben

q'_w	bevétel nő	devizaforrás szűkül
q'_c	nemzeti vagyon nő	nemzeti vagyon szűkül
p'	jövedelem beszívás	jövedelemvesztés
j'	jövedelem beszívás	jövedelemvesztés

Függő (nemzetgazdasági) reakciók

kedvező hatás kedvezőtlen hatás

Y'	felhalmozási és fogyasztási forrás bővül	forrásszűkülés
Y''	termelésítényező-egységre eső GDP nő	gazdasági üres-járatok keletkeznek
F'	fejlődési források rendelkezése állnak	forráshiány
H'	bővített újratermelési lehetőségek	sorvadási veszély

Az Y' és Y'' már rövid távon gondot jelent. Az Y'' és az F' gondjai középtávra húzódnak át, míg az F' és H' reakciói inkább stratégiai horizontban vehetők számításba.

Ha a külső hatások (Π) párhuzamosan és nagyjából egyenlő intenzitással jelentkeznek, az ezeket felfogó gazdaság – mint említettem – vagy vehemensen vagy csillapítottan reagál, és bármelyik reakció-erősség lehet az impulzusok érkezésének vagy erősségének függvényében erősödő (*bejerjedő*), vagy gyengülő (*idomuló*) jellegű (4.2. ábra). Ám legtöbbször sem az impulzusok érkezési ideje, sem sorrendjük, sem erősségük nem egyforma: a gazdaságot *turbulencia* éri, ami rendszerint nehezen előrebecsülhető, lökészerű (kaotikus jellegű) hatásokat okoz. Ezeknek persze van *fedőgörbéje*, ami végül is valamilyen folytatólagos tendenciát mutat – ám a lökések erősségének és szekvenciájának csúcspontjain olyan, javarészt visszafordíthatatlan károsodás jöhet létre, amely megváltoztatja a gazdaság hosszú távú működési feltételeit.

4. Gazdaságstratégiai feladatok

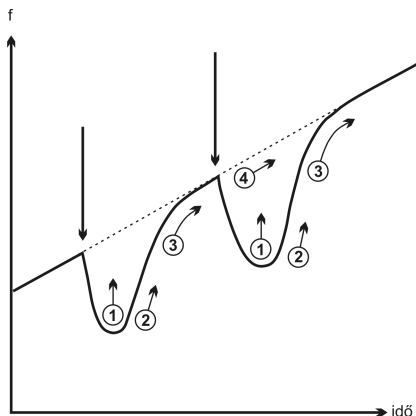
A helyzetfelmérési stádiumban tanácsos végiggondolni, és ha lehet, a nemzetgazdaság múltbeli és várható jövőbeli viselkedése (érzékenysége, reakció-hevessége) szempontjából ki is kell számítani az 1. és 2. fejezetekben vázolt jelenségeket és tényezőket. Ha ezt elmulasztjuk, hasonlóan viselkedünk, mint az a műugró, aki először elrugaskodott a trambulínról, és csak akkor próbált meggyőződni arról, hogy van-e a medencében víz. Eleve számolni kell azzal, hogy értéktételre közvetlenül alkalmas adatrendszer nem fogunk tudni összeállítani. Ezért igen nagy szerepe lehet a magasan képzett és tapasztalt elméleti valamint gyakorlati szakemberek által készített megítélések összegyűjtésének és elem-

zésének. Ez célirányosított, rövid, tömör tanulmányokat, valamint „véleménygyűjtési” megbeszéléseket (hadd kerüljem meg a modoros *brain-storming* kifejezést!) követel – lehet, hogy több lépcsőben. Az sem haszontalan, ha ezeket az érzékenységi és reakció-hevességi tényezőket nemcsak az országos átlagban vizsgáljuk meg, hanem a traumaérzékenység szempontjából kulcsfontosságú részterületekre vonatkozóan elkülönített véleményt is igyekszünk alkotni. Végeredményben képet kell kapnunk a gazdaság teherbíró-képességéről, közvetve annak az esetleg bekövetkező traumának a mértékéről, amelyet a gazdaság még tartós károsodás nélkül el tud viselni (*küszöb*). Ebből levezethetők azon intézkedések, amelyek növelhetik e küszöbértéket, valamint érzékelhetővé teszik a lehetséges károkat, összevetve ezekkel a gazdaság regenerációs képességének adottságait.

A második lépés a „ Π ” lehetséges nagyságának megbecslése – nyilván egy forgatókönyv-sorozat keretében. Ez tulajdonképpen egy nemzetközi piaci prognózis, a négy szemponttal való központosítás által erősen fegyelmelve, a *felbukkanási* veszélyek lehetséges pontjainak, módjainak feszegetésére sarkítva.⁵

Magától értetődően a harmadik lépés a traumamegelőző, -elhárító és -mérséklési stratégia különböző változatainak *megálmodása* annak érdekében, hogy a gazdaság mikro- és makro-szereplőinek reflexei, döntései és tervezései minél közelebb vigyék a gazdaságot a lehetséges trenden való mozgásra illetve az ide való felzárkózásra.

⁵ Ha az eszmefuttatás címében nem a „trauma” szó szerepelne, hanem „az isten lábának megragadása”, akkor itt kitérnék a kedvező alkalmak jelentkezésének és kiaknázásának feszegetésére is – a stratégiai munkálatok során ezt el is kell végezni. Az ország adottságait és a világgazdasági környezet tendenciáit ismerve azonban nem érzek lelkiismeretfurdalást azzal kapcsolatban, hogy a gondolatsort a bajok elkerülésének, illetve hatásuk mérséklésének kérdéseire összpontosítottam.

5. ábra • Gazdaságpolitikai beavatkozások kulcsponjtjai

Az intézkedés jellege a következő főbb csoportokra osztható:

- (1) a bekövetkező trauma kárainak mérséklése;
- (2) az újjáépítési folyamat gyorsítása;
- (3) a gazdaság eredeti, hosszú távú trendvonalra való visszaállítása (vagyis a degradáció elkerülése);
- (4) az esetleg újból bekövetkező traumatikus helyzet megelőzése (1. 4. ábra).

Mindezek főleg a gazdaság reálszférájára irányulnak. Ha itt megszületik egy többé-kevésbé megnyugtató tisztánlátás, akkor tanácsos a hatási eszközrendszer megválasztásáról dönteni. Ez az (5). lépés.

Engedtessek el nekem a lehetséges fiskális-monetáris eszközkombinációk taglálása: ez minden valamirevaló egyetemi tankönyvben megtalálható. Az ilyen, közvetett és normatív eszközrendszert nevezném (ha már a címben traumát emlegetek!) *belgyógyászati* típusú terápiának és velük kapcsolatban csak annyit tartok szükségesnek megjegyezni, hogy addig van kielégítő hatásuk (persze az eszközkombináció helyes megválasztása esetén!), amíg a traumaveszély illetve fejlemény mértéke nem haladja meg lényegesen a fentiekben küszöbként emle-

getett mértéket. Súlyosabb situációk esetén a gazdaságpolitika akkor jár el helyesen, ha *sebészeti* jellegű intézkedésekre is rászánja magát.⁶

Ilyen sebészi jellegű beavatkozások a makroökonómiai színtereken kidolgozott fejlesztési programok, az ezekre alapozódó finanszírozási konstrukciók, az export-elősegítés intézményeinek működtetése, az állami szektor stratégiájának hozzáidomítása a védekezési elképzelésekhez stb. Igen nagy luxus volna ezekről lemondani, akár az államapparátus kényelmi szempontjai, akár ideológiai zelótizmus miatt.

4. Néhány szó Magyarország traumáiról

Minden ország testén ott éktelenkednek a múltban elviselt traumák többé-kevésbé gyógyult hegei. Amikor megpróbálok összegzést adni a magyar gazdaságot a XX. század folyamán ért traumákról, nem valamiféle turáni átkot emlegetek, hanem igyekszem adalékokat szolgáltatni a gazdaságstratégia formálásához.

A vizsgálódás segédeszközéül felrajzoltam egy sematikus lázgörbét. Az *f* – azaz *fejlettség* érték mögött ne keressük az egy főre jutó GDP-t vagy más mutatószámot, és az emelkedésektől, valamint zuhanásoktól sem a pontos, mért mértékeket. Egyfelől a fejlettség sokkal bonyolultabb jelenség a GDP/fő-nél, másfelől a GDP/fő évszázados idősora a legkülönbözőbb okok miatt egy fabatkát sem ér – az összes statisztikusi metodikai ötletgazdagság ellenére⁷ sem.

⁶ Ha elesünk, és kék lesz a térdünk, elég ólomecetes borogatást tenni rá. A nyílt törés helyrehozatala azonban nem megy műtét nélkül.

⁷ Magam is végeztem ilyen munkálatokat, és nagyjából ismerem statisztikus kollégáimnak erre irányuló tevékenységét. Az a benyomás alakult ki bennem, hogy ezek az igen átgondolt és szellemes összehasonlítási (idő-dimenzióban!) munkálatok maximum 10–15 éves sorok esetében adnak értékelhető eredményt.

Az ábra ordinátáinak olvasata tehát nem több mint *nagy, közepes és kisebb* trauma. Az abszcisszán a XX. század évtizedeit tüntettem fel.⁸ Vegyük sorra:

Az első trauma politikai természetű: az I. világháború, amely gazdaságilag is kivérezte az országot. Újjáépítési periódus helyett egy másik trauma rakódott rá: békeszerződést követő, az ország gazdaságát teljesen szétziláló állapot. A két, kumulált trauma jelentős lecsúszást jelentett a szekuláris trendhez képest. A 20-as években sok belső és külső tényező következtében nem tudott kibontakozni egy viharos újjáépítési folyamat, ezért a gazdaság ráállni látszott egy degradált trendre. A nagy világválság 1931-ben okozott újabb traumát, amiből egy nehéz és lassú kilábolás után – immár a fegyverkezés kétes értékű hatására – a gazdaság éppen visszasorolt volna a szekuláris trendre, amikor jött a II. világháború gazdaságtorzító hatása, majd az ország csaknem-pusztulása. Ezek után egy viharos, gazdasági csodaszámba menő újjáépítési periódus visszalendítette a magyar gazdaságot a szekuláris trend közelébe – ennek azonban az utolsó éveit csalókéak voltak: a hidegháború valóságos és eltúlzott hatásai az 50-es évek első felében egy következő traumába csaptak át (53-56), amely beletorkollott az 56-os traumába. Az ezt követő újjáépítés egy új, az előbbinél gyorsabb trend kibontakozását látszott előkészíteni. A század eleje óta először nyúlt a szekvencia-idő tíz évnél hosszabbra. Ezt a reményteljes trendet az olajárrobbanás nyomán kibontakozott világgazdasági átrendeződés „borította ismét árokba”. Az ezt követni hivatott újjáépítés még meg sem kezdődött, amikor egyfelől a második olajárrobbanás, másfelől a KGST haladoklásának megkezdődése újabb traumát okozott. Ennek vége egy degradált trend (*vegetálás*) lett, amely a 90-es évek elején a

XX. század folyamán tapasztalt legnagyobb méretű traumába kergette a gazdaságot. Külgazdasági kapcsolatrendszere felborult; eladósodottsága életveszélyes mértékűvé hizott: kiépített iparának vagyonát az új külgazdasági környezet csaknem nullára devalváltan volt csak hajlandó átvenni; mezőgazdaságát az agrárpolitika egymást követő *hóhérai* csaknem tönkretették; az emberi termelési tényező sorvadásnak indult (munkanélküliség, fogyasztáscsökkenések, egészségügyi és oktatási rendszer vesztes leromlása stb.); és közben bekövetkezett a társadalmi tudat oly mértékű szétesése, amely csaknem lehetetlenné tette országos és távlati célok elfogadtatását az emberekkel. Az újjáépítés tehát jóval rosszabb feltételek mellett kezdődött meg, mint – mondjuk – 45-ben vagy 57-ben. Az egymást követő kormányok politikája nem stratégiai célok mentén fogalmazódott meg, hanem a hatalmi túlélést szolgálta. Mindennek következtében a fejlesztés közvetlen célja az olajválságok következtében felvett, erőteljesen degradált trendre való visszakapaszkodás, ami 2002-re – a politika és a média euforikus híradásai ellenére – még nem történt meg.

Mentőkötélként felsejlett az európai integrációs folyamatba való besorolás lehetősége. Ebben biztosan sok igazság van, már csak azért is, mert Európában az integrációs folyamatból kimaradni biztosan erőteljesebb degradálódással járna még annál is, ha az integrációból nem tudnánk jelentős hasznot húzni, netán a gazdaságot erő, erőteljes piaci nyomások szerkezeti deformálódással járnának. A gazdaságstratégiának éppen itt van (lesz) igen nagy szerepe: olyan állapotba hozni a nemzetgazdaságot (G'), hogy az uniós kapcsolatok veszteségnyeresség mérlege a nyereség javára billenessen el (Ö'). Vagyis a célravezető EU-felkészülési politika nem annyira az uniós pénzekre való utazást jelenti, mint a hazai gazdaság, mindenekelőtt az ipar, mezőgaz-

⁸ Ezek az adatok viszont abszolút megbízhatóak!

daság, egészség- és oktatásügy zuhanórepülésének megállítását, értékeink megóvását és az európai munkamegosztás szempontjából attraktívabbá tételét. Sajátos kölcsönhatás látszik kibontakozni:

$$\Pi' > 1 = f(\Gamma' > 1)$$

Az uniós csatlakozás – előre látható – traumáját csak ilyen módon lehet elkerülni vagy legalábbis olyan mértékben csökkenteni, hogy az ne tegye illuzórikussá középtávon a XX. század végi, középhosszú (10–15 éves) távon a szekuláris, hosszabb távon pedig a XX. század második felében reményteljesnek induló meredekebb trendhez való igazodást.⁹

Végigtallózva a XX. század történéseit, azt hiszem, bizonyítottan vehető az, hogy a magyar gazdaság bővelkedett a súlyosan traumatikus helyzetekben: négy olyan időszakot tudunk összeszámolni, amikor a szekvencia gyakorlatilag = 0, vagyis a traumák egymásba torlódtak. Négy kivételesen mély – gazdasági és politikai indíttatású – trauma érte: két világháború, egy világgazdasági korszakváltás és egy gyökeres rendszerváltás. Nyugodt, traumamentes korszaka mindössze kettő volt: az I. világháborút és az olajárrobanást megelőző egy-egy évtized. Ilyen szempontból a magyar gazdaság fejlődési feltételeit joggal nevezhetnénk akár *halmozottan hátrányosnak* is.

Most, a XXI. század első éveiben három értékes, noha veszélyeztetett és részben roncsolt tényezővel rendelkezik, melyek lehetőséget nyújthatnak egy ellenállóképes, a traumák irreverzibilis károsodásaival szemben többé-kevésbé immunis gazdaság kiépítésére:

(1) A humántőke-kincse, amely különösen magas kvalitásokat mutat két, az emberiség fejlődésének legdinamikusabb területén a matematikában és a biológiában.

⁹ Egyébként ez az iram az európai fejlettség elérésének elengedhetetlen feltétele is!

(2) A XX. század utolsó harmadában megteremtett, sajátos élelmiszer-termelési rendszere, amelyet ugyan a 90-es évek felelőtlen agrárpolitikája igen súlyosan károsított, ám *software*-ként még kb. egy évtizedig él. Létezik, és az emberiség rendelkezésére bocsátható, illetve itthon is újjáteremthető.

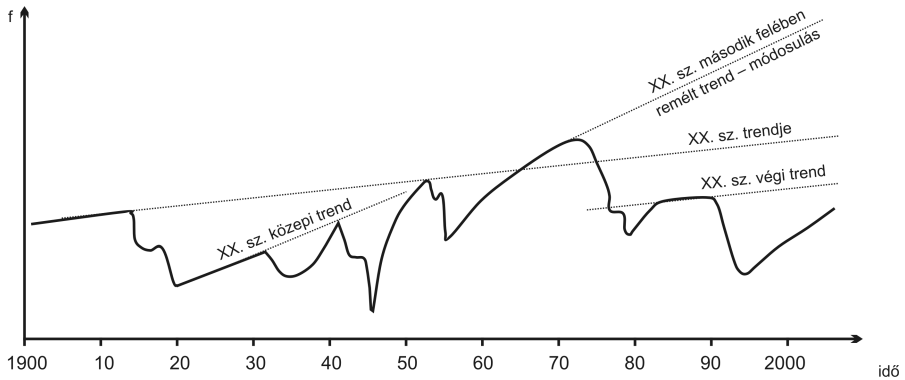
(3) Megbolygatott és megcsonkított, de még újraéleszthető, kiváló renoméja a kelet-európai és kelet-ázsiai piacokon, ami tömeges, gazdaságos exportot jelenthet, részben finanszírozandó az európai integrációba való beépülés költségeit.

A felsorolás nem teljes: inkább csak mustraként szolgál, mindenesetre tartalmazza a legnagyobb horderejűeket.

A gazdaság trauma-elviselési képességeit nehezítő tényezők sajnos számosabbak. Itt is csak a legfontosabbak említésére szorítkozom:

(1) A rendszerváltás viharaiban összekuszálódott ipari struktúra: a százötven év alatt kiépített technológiai és szakértelmi szerkezet csaknem anullálódása, a helyébe tóduló új struktúra gyenge hazai kapcsolódási hálózata, fejlődési és piaci kapcsolatrendszeireinek függetlensége az ország stratégiai kívánalmaitól, a hazai rendelkezésű kis- és középipar szegénysége és alacsony versenyképességi szintje; mindez a hazai ipari struktúrában egy általában a Harmadik Világra jellemző jelleget látszik létrehozni.

(2) Mint említettem, a joggal világszintűnek tartott magyar mezőgazdasági-élelemtermelési építmény súlyos degradációt szenvedett el. Ez veszélybe hozta első számú nemzetgazdasági feladatának teljesítését, ti. azt, hogy magas színvonalú és olcsó élelmiszerellátást biztosítson a hazai lakosság számára, lehetővé téve ezzel azt, hogy a hazai munkaerő a nemzetközi piacon olcsó faktorként jelenhessen meg anélkül, hogy a lakosság nyomorogna, s így veszélybe kerülne az értékes magyar humántőke újratermelése.

6. ábra • A magyar gazdaságot a XX. században ért traumák

(3) Az öröklött és a rendszerváltás után felerősödött hazai fejlesztésforrás-hiányt – a külföldi források igénybevétele mellett – a feszített hazai felhalmozásból kellene biztosítani, ami azt követelné meg, hogy a lakosság magas termelékenységű teljesítményt adjon le viszonylag szerény jóléti viszonyok között. Am a hazai társadalmi tudat nincs beállva a fogyasztás-halasztásra. Mindezek miatt a tökeszegénységet szinte csak tökeimporttal lehet enyhíteni, ami viszont szűkíti a gazdaságstratégia cselekvési mozgásterét, és bizonytalanabbá teszi a bel-földi felhalmozási folyamatot.

(4) A kedvezőtlen változások károsodásokat okoztak a humán tőkében is: félmillió munkanélküliség, szakmák és munkahelyek megszűnése, a kreativitás kibontakoztatási lehetőségeinek szűkülése egyaránt oda hatott, hogy egyfelől még az egyszerű munkaszocializáció területén is értékvesztés menjen végbe, de tömeges a dequalifikálódás, valamint a kreatív rétegek külföldi munkavállalása is.

(5) A gazdaság a magántulajdon restaurálásával egyidejűleg és nem várt módon túlcentralizálódott: az ipari termelés és a nemzetgazdasági export-import abszolút többségét néhány tucat, Magyarországra betelepedett TNC bonyolítja le, a külgazdasági kapcsolatrendszer mintegy 5-6 tizede

két-három országgal bonyolódik le: ez halatlán mértékű egyoldalú függést eredményez, növeli a makro- és mikroszféra traumaérzékenységét, és szűkíti a gazdaságpolitikai központ tevékenységi játéktérét.

(6) A gazdaság minden tekintetben erősen importérzékennyé vált (korábban is egyik legnagyobb gyengesége volt ez!) anélkül, hogy nemzetközi versenyképessége és piaci részesedése arányos volna ezzel. A fejlődés olyan mértékben függ a nemzetközi piac konjunkturális és stratégiai értéktől, hogy azok változásaival egy, a mainál sokkal jobban forrásellátott gazdaság sem tudná felvenni a versenyt.

Kérem, ne tegyék egyszerűen egymás mellé a két lajstromot: a végső mérleg nem egyszerűen három előny kontra hat hátrány kérdése. A humántőke megőrzése és fejlesztése önmagában akkora ütőerőt képvisel, amely mind a hat gyenge ponton jelentős enyhülést tud – már öt-tíz év távlatában – véghezvinni. Az agrárium felélesztése minden területen növeli a gazdaság attraktivitását, a munkaerő-költségszinttől kezdve a kreativitásig bezárólag. A keleti kapcsolatrendszer fejlesztése komoly mértékben növelheti a nemzetgazdaság mozgásterét akár egy uniós csatlakozás esetén is.

Az adottságok pozitív szaldójának ($\Gamma \cdot \Pi > 1$) kifejlődéséhez intenzív, széles

honismeretre alapozódó és minden ideológiai előítéllettől mentes gazdaságpolitikára van szükség – mindenekeelőtt fejlesztési és külgazdasági stratégiára. „Ez a mi munkánk, és nem is kevés.”

Kulcsszavak: *nemzetgazdasági trauma, degradálódás, sorozatos traumák, reakcióhevedesség, gazdasági fejlődési feltételek, nemzetgazdasági reakciók, traumaérzékenység, trauma-elviselési képesség*

